

ονομάζεται πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ἐπήκουον λοιπὸν οἱ θεοὶ τῆς προσευχῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδείς ἠδύνατο νὰ καυχηθῆ ὅτι ἀπολαμβάνει βεβαίως τὴν εὐνοίαν αὐτῶν· ὁ χρηστότατος τῶν ἡρώων δὲν διέφευγε τὴν θείαν δίκην, καὶ ἀκουσίως ἂν προεκάλει τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· ὁ δὲ ἀσφαλέστατος τρόπος τοῦ νὰ κατασταθῶσιν οὗτοι ἴλεοι, ἦτο νὰ κήδεται τις περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν, καὶ νὰ σέβεται αὐτούς. Διότι ἐν γένει οἱ θεοὶ ἀπεστρέφοντο τὴν ὑπεροψίαν (¹), τὴν αὐθάδειαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τύχης ἢ τῆς ἰσχύος μέθην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι λησμονοῦσιν ὅτι εἶναι ὄντα ἀσθενῆ καὶ θνητὰ· ὅθεν πᾶσα ἀπροκάλυπτος ἀδιαφορία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, καὶ πᾶσα ἀξίωσις ἰσότητος πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐλογίζετο ὑπὸ τούτων ὡς ἀμάτημα δεινόν, κατὰ τοῦ ὁποίου σπανίως δὲν ἐπέβαλλον τιμωρίαν περιφανῆ. Ἐφθόνουν προσέτι τὸν ἄνθρωπον ὅστις διετέλει ἀδιαλείπτως εὐδαιμονῶν. Ὅσα μεγάλη καὶ ἂν ἦτο τότε ἡ ταπεινωσις αὐτοῦ, ἡ διηνεκῆς αὕτη ἐπιτυχία, καθὸ προσεγγίζουσα ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν θείαν μακαριότητα, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὸν σκόπελον τῆς ὀργῆς των. Τὴν δὲ παρήγορον ἰδέαν, ὅτι τὴν θλίψιν προξενοῦσιν οἱ θεοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἵνα ὑποδείξωσιν εἰς αὐτοὺς ἐπιεικῶς τὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα ἀναλλοιώτου εὐτυχίας, ἠγγόνησαν ἐπὶ πολὺν, ὡς φαίνεται, χρόνον οἱ Ἕλληνες. Ὅ,τι μάλιστα ἐλογίζετο ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεοὺς, ἦτο ἡ εὐλαβὴς τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοδωρία· καὶ ὅ,τι μάλιστα ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς εὐπρόσδεκτον, ἦτο ἡ ἀκριβῆς τήρησις τῶν τελετῶν τῆς λατρείας των· τοσοῦτῳ δὲ ἀπαραιτήτους ἐθεώρουν τὰς τελετὰς ταύτας, ὥστε καὶ ἀκουσία περὶ αὐτὰς ὀλιγωρία ἤρκει νὰ ἐπισύρῃ κατ' ἔθνη οἶον τὰς δεινότερας τῶν συμφορῶν (²).

Τοιαῦται περὶ θεῶν καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα δοξασίαι δὲν συνετέλουν βεβαίως κατ' ἑαυτὰς εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἠθικῶν αἰσθημάτων καὶ εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ὑπῆρχεν ὅμως ἔμμεσός τις σύνδεσμος μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Καὶ πρῶτον τὰ ἀλλόκοτα τῶν θεῶν ἦθη κατ' οὐδὲν ἡλάττων τὸ σέβας, τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐνέπνεον, οὐδ' ἐπροβάλλοντο ἐν γένει ἢ ἐλογίζοντο σπουδαίως ὡς τύποι καὶ ὑπογραμμοὶ ἀξιομίμητοι, οἱ δὲ λατρεύοντες αὐτοὺς ἄνθρωποι δὲν ἐπεχείρουν νὰ ξεγαλάωσι διδασκαλίας πρακτικὰς ἀπὸ τῶν παραδόσεων τῆς μυθολογίας. Διότι οἱ θεοί, καὶ τοὶ μὴ ὄντες ἀνώτεροι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἦσαν ὅμως τοσοῦτον μεγάλοι καὶ τοσοῦτον μακρὰν ἔκειντο τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ὥστε δὲν ὑπελαμβάνοντο ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους τοὺς ἐπιβεβλημένους εἰς τὴν ὑποδεεστέραν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπενήργει δὲ τὸ θρησκευμα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διὰ τινῶν δυνάμεων, ἰδίως ἐπιτετραμμένων νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς νενομισμένας εἰς τοὺς κακούργους ποινάς. Αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν αἱ λεγόμεναι Ἐρινυές (³). Ὁ Ὀμηρος ὑπο-

(¹) Πρὸβλ. Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 125-126 «Ζεὺς γὰρ μεγάλους γλώσσης κόμπους ὑπερχθαίρει».

(²) Οὕτως ὁ Ἀχιλλεὺς φοβεῖται μὴ ὁ καταστρεπτικώτατος λοιμός, ὁ ἐνσκήψας εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν ἐν Τροίᾳ εἶναι ἐπακόλουθον τοιαύτης τινὸς ὀλιγωρίας ('Ἰλ. Α. 65 «εἴτ' ἄρ' ὄγ' (Ἀπόλλων) εὐχολῆς ἐπιμέμφεται εἶθ' ἑκατόμβης»).

(³) Αἱ Ἐρινυές ἐκπροσωποῦσι κυρίως τὴν ἠθικὴν βάσανον τὴν ἐκ τῆς τύψεως τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ἐπὶ τῇ διαπραχθείσῃ ἀμαρτίᾳ ἢ ἀδικίᾳ προερχομένην. Ὁ Αἰσχύλος παρίστησιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὀλόκληρον χορὸν Ἐρινυῶν. Βραδύτερον ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν περιορίζεται εἰς τρεῖς, καλουμένας Τισιφόνην, Μέγαιραν καὶ Ἀληκτώ. Ἐκαλοῦντο δέ, κατ' εὐφημισμὸν, καὶ Εὐμενίδες, παριστάνοντο δὲ μετὰ κόμης περιελισσομένης ὑπὸ ὄφρων καὶ μετὰ δακρύων αἵματος ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Ἡ κατοικία αὐτῶν ἦν τὸ Ἐρεβος (= Σκότος) ἢ ὁ Τάρταρος (= τόπος βαθυτάτου σκότους ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ὑπὸ τὸν Ἄδην τὸσον ἀπέχων τοῦ Ἄδου, ὅσον ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς ἢ ἀπὸ τοῦ Ἄδου αὐτοῦ)· ἐλέγοντο δὲ θυγατέρες τῆς Νυκτός, ἢ, κατ' ἄλλην παράδοσιν, τῆς Γαίας, γεννηθεῖσαι ἀπὸ τῶν ρανίδων τοῦ αἵματος τοῦ ἀπὸ τοῦ υἱοῦ Κρόνου ἀφαιρεθέντος τοὺς ὄρχεις Οὐρανοῦ.

